

UNIVERSITATEA BABES-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
Departamentul de Literatură Română și Teorie Literară

*O poetică a rescrierii în literatura română
contemporană*

(Rezumat)

Coordonator științific:
Prof.univ.dr Ioana BOTH

Doctorand:
Ionuț MILOI

Cuvânt înainte	4
Partea I. Premise teoretice	8
Capitolul 1	
Conceptul de rescriere în teoriile literare actuale	9
Sub semnul rescrierii.....	12
...și al repetiției.....	15
Paradoxurile rescrierii	17
Primii teoreticieni.....	22
Rescrierea, avatar al intertextualității?	31
Dublul sens permis. Rescrierea ca lectură creatoare	36
„Writing back”. Conceptul de rescriere și studiile postcoloniale.....	41
„Re-vision” sau despre rescrierile feministe	49
Noile tabuuri. Rescrierea în numele politicii corectitudinii	56
Conceptul de rescriere și teoriile lumilor posibile.....	65
În căutarea unei definiții	73
Rescrierea. O definiție de lucru.....	77
Capitolul 2	
Între poetică și politică. Teoriile literaturii de grad secund	79
Două politici diferite: influență versus intertextualitate	86
Ideologia intrinsecă a intertextualității	93
Intertextualitatea ca formă de poziționare ideologică	98
O subversiune îngăduită?	100
Memoriile literaturii	107
Partea a II-a. Rescrierile literaturii române. Cinci studii de caz	
Rescrieri românești vs. rescrieri occidentale	115
Capitolul 3	
Noile călătorii ale lui Gulliver.....	119
Un Gulliver revoluționar	124
Un Gulliver dictator	142
Capitolul 4	
Subversiunea invizibilă sau despre lovitura prin ricoșeu	146
Capitolul 5	
Condamnarea la libertate	172
Eliberarea domnului K.....	175
Capitolul 6	
Scriind revoluția.....	200
Frédéric Moreau în România post-revoluționară	204
Capitolul 7	
Politicile formulelor literare.....	208
O altă doamnă Bovary	218
Concluzii	231
Bibliografie	235

Cuvinte cheie: *rescriere; literatură de grad secund; teorie literară; istorie literară; ideologie; feminism; post-colonialism; dialog intercultural; comunism; subversiune;*

Studiul de față se înscrie într-o sferă interdisciplinară, în care apelul la o serie de arii de cercetare precum poetică, teoria literaturii, literatură comparată și istoria literaturii române a vizat realizarea unei analize sistematice a unui fenomen devenit central în estetica postmodernă. Din ofertanta „literatură de grad secund”, ne-am focalizat atenția asupra practicii hibride a rescrierii care, decupând un spațiu de margine și împrumutând elemente de la mai multe dintre procedeele de derivare textuală, refuză în același timp să se identifice cu vreunul dintre ele. Oferindu-se cercetării dintr-o varietate de unghiuri – contextual, metaficțional, intertextual, al istoriei mentalităților etc. - rescrierea, manifestată sub toate formele ei, de la simpla citare, aluzie, parodie, pastişă, până la ceea ce Genette teoretizase sub denumirea de *hipertextualitate*, se poziționează în câmpul literar actual drept o strategie textuală de referință. Luând diferite forme, o asemenea relație conturează un repertoriu extrem de variat. Întrucât denumirea de rescriere este una generică, putând desemna rezultatul oricărui proces de imitare sau transformare textuală, am restrâns aria sa de aplicare pentru a indica numai acele cazuri în care rescrierea ia forma unei explicite reinterpretări critice și a unei replici polemice la adresa operelor canonice. Analizată dintr-o asemenea perspectivă, practica textuală a rescrierii dobândește o importantă componentă ideologică și politică; așadar, mai mult decât un exercițiu livresc, rescrierea contemporană a operelor canonice (care la rândul lor exprimau o serie de coduri literare, culturale, socio-politice etc.) semnalează faptul că o mutație a acestor coduri a avut loc și că asupra ei trebuie reflectat.

Dobândind statutul unui element paradigmatic al epocii contemporane, prin re poziționarea subiectului, reinterpretarea operelor și revizitarea trecutului, rescrierea ajunge să desemneze, în sens larg, o reevaluare a tuturor relațiilor în vederea reformulării unui sens ontologic. Prin oscilarea între reiterare și decantare, transformare și proiectare de noi sensuri, fenomenele tutelate de rescriere își dezvăluie potențialul de a determina adevărate revizuiți conceptuale. O asemenea revizuire și-a propus și lucrarea de față care, prin ilustrarea și argumentarea relevanței pe care rescrierea o deține în mai multe arii de studiu, a vizat nu doar

sustragerea rescrierii din registrul minor în care deseori a fost percepută, dar și elevarea sa la statutul de concept.

Structurată în două părți, cercetarea de față a urmărit conturarea unui profil teoretic al conceptului de rescriere a cărui validitate a fost testată, ulterior, printr-o serie de analize punctuale aplicate unor opere aparținând atât literaturii occidentale, cât și literaturii române.

Miza **primului capitol** a fost una dublă: interesului de a trasa un cadru conceptual clar în care să se înscrie, coerent și neproblematic, o discuție despre rescriere, i s-a adăugat o preocupare constantă de a argumenta convingător relevanța acestui concept și, implicit, a întregii analize care i-a fost dedicată. Acesta a fost spațiul în care am operat o serie de delimitări conceptuale și terminologice: astfel, rescrierea se desparte de pasișă printr-un scop care transcende proba unui exercițiu de virtuozitate; reclamă un pact de lectură diferit de cel al parodiei, în care accentul nu mai este pus pe divertisment și ludic; reactivează, spre deosebire de intertextualitate, categoria autorului și a intenției auctoriale, reconstruind în totalitate o lume ficțională înspre care intertextualitatea doar indica.

Am urmărit, în același timp, cum rescrierea devine un concept esențial în instrumentarul teoretic al unor întregi arii de studiu, de la teoriile textului, ale receptării sau ale lumilor ficționale, până la mișcări culturale precum feminism și post-colonialism. Funcțional, așadar, în cadrul unei sfere extinse a cercetării, un astfel de concept devine exemplul ilustrativ pentru o întreagă serie de dezbateri care depășesc astfel nivelul strict abstract al discuției: în cadrul teoriilor textului, conceptul de rescriere reușește să concretizeze pluralismul interior și intrinsec al textului; pentru teoria receptării îndeplinește rolul unor adevărate stenograme ale lecturii, materializând procesul mental de reconfigurare prin care trece textul în timpul parcurgerii sale de către cititor, în timp ce pentru o serie de mișcări culturale, precum feminismul sau post-colonialismului, rearticularea operelor canonice, făcând vizibilă agenda socială din spatele unui asemenea demers, se încarcă cu o importantă dimensiune ideologică și politică (canonul literar, considerat a fi rezultatul unei culturi patriarhale, eurocentriste și creștine, este supus, prin rescriere, unui amplu proces de restructurare, în speranța de a face să răzbată în centrul arenei culturale vocea marginalului și a periferiei). Desemnând, simultan, un proces, dar și un produs, rescrierea acționează la un dublu palier – teoretic și artistic – atât prin chestionarea sau validarea certitudinilor teoretice, cât și prin transformarea acestora într-un mijloc de reprezentare artistică.

Componenta ideologică și politică a rescrierii a făcut necesară mutarea discuției, odată cu **al doilea capitol**, dinspre poetică înspre politică. După un preambul în care m-am repliat bibliografic, în încercarea de a ilustra dimensiunea politică a teoriilor literare, am focalizat asupra teoriilor „literaturii de grad secund” pentru a identifica, și aici, același conflict și părtinire ideologică. E dificil de conceput, dacă nu chiar imposibil, faptul că poate exista un spațiu cu adevărat non-ideologic de unde să se lanseze o critică obiectivă și nepărtinitoare la adresa unei alte ideologii, fie ea chiar și cea aflată în vigoare. Pretinsul dezinteres al unor mișcări pe care le înregistrează scena politică, socială sau culturală a fost denunțat, în ultimele decenii, drept unul iluzoriu, sub al cărui camuflaj se pot găsi resorturile întotdeauna încordate ale unei agende sociale. Despre mitul apoliticului în cultură s-a discutat amplu și convingător – Terry Eagleton, Stephen Greenblatt, Linda Hutcheon etc. – demonstrându-se nu doar că opera, critica sau teoria literară au o certă dimensiune politică și ideologică, ci și faptul că însuși procesul lecturii este unul guvernat de o serie de valori și precepte în baza cărora survine, sau nu, validarea și, eventual, canonizarea unei opere și a unui autor.

Înlocuirea studiului influenței literare de către cel al intertextualității are la bază, dincolo de pozițiile diferite pe care le adoptă cu privire la chestiuni tehnice, de practică și metodă, o incompatibilitate care este, de fapt, una de natură ideologică. Cu agende diferite, cele două teorii se plasează pe poziții opuse nu doar în câmpul literar, ci și în cel socio-politic. Critica pe care intertextualitatea a adus-o influenței a funcționat asemenea turnesolului, evidențiind în fiecare noțiune esențială pentru studiul influenței, un revers contaminat ideologic. Astfel, structura închisă și armonioasă a operei literare a devenit un indicator comercial prin care aceasta, ca produs finit, se plasează într-o serie de relații economice de tipul vânzare-cumpărare; bogăția interioară de semnificații a operei a fost corelată cu acumularea capitalistă; autorul, ca punctul original al creației artistice, și intenția auctorială ca măsură corectă de înțelegere, evocau o viziune a operei în termenii proprietății private, asupra căreia nu se putea interveni, iar simplitatea epistemologică, asemănătoare mecanicii Newtoniene, a devenit inadecvată unei epoci aflate sub tutela relativismului Einsteinian.

Dacă din poziția contracandidatului intertextualitatea reprezenta alternativa ideală, pe măsură ce devine normă, profilul său se schimbă, dobândind trăsăturile conservatoare și restrictive ale oricărui discurs oficial. Într-o încercare de a-și consolida anvergura și prevalența dobândită, intertextualitatea va recurge la o serie de limitări și excluderi succesive. E suficient să

punctăm că aparenta democratizare ce se instala în urma suprimării figurii auctoriale a reprezentat de fapt o mișcare conservatoare prin care „centrul” rămânea în continuare inaccesibil „marginii”. Pentru feminism, postcolonialism sau minoritățile sexuale, înlocuirea noțiunii de autor cu rețeaua anonimă de citate a reprezentat tocmai o anulare a notei particulare pe care astfel de discursuri o reprezentau în raport cu discursul oficial. Într-o societate considerată a fi dominată de patriarhat, eurocentrism și heterosexualitate, devine foarte relevant dacă vocea auctorială e produsul centrului sau răzbate de la periferie. Însă tocmai astfel de nuanțări intertextualitatea, după câștigarea prim-planului în dezbaterile culturale, nu le va mai permite, iar tratarea, în manieră intertextuală, a unei chestiuni precum subversiunea feminină a autorității patriarhale privează întreaga mișcare de orice substanță, reducând-o la statutul de produs al unui text cultural anonim, la acel întotdeauna-deja-cunoscut.

Dacă teoriile literare sunt prin natura lor polemice, iar dinamica peisajului literar provine, în mare măsură, tocmai din aceste stări conflictuale, atunci practicile hipertextuale, ca exponente ale unui asemenea câmp, nu pot rămâne neutre față de tensiunile existente, mai ales având în vedere potențialul deloc neglijabil de care acestea dispun. Devenind instrumente extrem de utile, fie în menținerea unei autorități, fie în încercările de subminare a acesteia, practicile derivaționale se clasifică, în baza acestui principiu antagonic, în două categorii: una care conservă un model literar, și alta care încearcă să-l discrediteze. Astfel, în prima rubrică se plasează imitațiile, pastișele, plagiatul, adaptările și traducerea (acele practici care încearcă stabilirea unui raport de echivalență cu textul sursă) în timp ce în a doua categorie pot fi regăsite toate acele transformări textuale realizate într-o manieră ludică, polemică, satirică sau ironică (ce vizează înregistrarea unui coeficient semnificativ de diferență).

Privite din perspectiva funcției lor, practicile hipertextuale fac vizibilă existența unui raport între planul socio-politic și cel literar, al unui permanent transfer de valori prin care se actualizează și, mai ales, se negociază, natura relațiilor dintre ele. Legătură plurală și polivalentă, funcția hipertextualității înregistrează procesul prin care reconfigurarea relațiilor de putere dintre grupurile sociale reverberează în cel literar, determinând o altfel de raportare la modelele consacrate ale unei tradiții literare; bivocitatea acestui raport permite ca o modificare survenită în câmpul literar să-și continue, la rândul său, potențialul transformator într-un plan socio-politic. Ilustrative în acest sens sunt rescrierile operelor canonice realizate în numele feminismului, al postcolonialismului sau al corectitudinii politice care, asemenea unui tablou de Escher, reflectă

condiționarea reciprocă existentă între cele două planuri: dinamica unuia generează transformările celuilalt, în timp ce efervescența celui de-al doilea întreține tocmai mobilitatea celui dintâi. Așadar, o mișcare circulară ce antrenează ambele paliere.

Concluzia acestui capitol a fost aceea că practicile hipertextuale nu sunt inocente, neutre sau obiective. A iniția un proces de rescriere nu poate fi un act întâmplător ci, dimpotrivă, este un gest manifest, încărcat de o puternică motivație ce vizează, fără îndoială, producerea unui efect (în rândurile publicului cititor, în ierarhiile literare sau, la modul general, în câmpul cultural). Rescrierea operelor canonice devine, așadar, una strategică, investită cu semnificație socială, în timp ce textele derivaționale devin adevărate „cutii negre”, locuri care păstrează memoria transformărilor pe care codurile sociale, politice sau culturale le-au înregistrat. Astfel, literatura de gradul al doilea, în ciuda caracterului său secundar, devine punctul de la care trebuie să pornească o încercare de reconstrucție a unui *Zeitgeist* care a produs asemenea modificări.

Următoarele **cinci capitole**, care au constituit partea studiilor de caz și a analizelor punctuale, au urmărit identificarea în literatura română a acelor exemple în care rescrierea funcționează într-o manieră similară celei occidentale, așa cum a fost ilustrată de rescrierile feministe sau post-coloniale. Celor cinci studii de caz le-a revenit rolul nu doar de a institui un dialog intercultural ci, mai mult, de a reprezenta și o strategie de exportare a literaturii române, al unui transfer desfășurat într-un cadru conceptual aflat în vogă în mediile academice europene și americane. Am considerat drept o adevărată oportunitate pentru spațiul literar românesc posibilitatea de a particulariza și nuanța aspecte ale unei discuții de un amplu interes (în calitate de participant activ și de contributor la o astfel de cercetare), cât și pentru cel occidental (cărui i se întregeste viziunea asupra mecanismului de funcționare a rescrierilor și prin experiența literară românească).

Concluziile acestei a doua părți au reținut faptul că, într-adevăr, există o notă particulară pe care exemplele românești o aduc discuției despre rescriere și anume, spre deosebire de cele occidentale, care focalizează asupra unui pre-text canonic pentru a-l deconstrui, identificându-i punctele slabe în care filosofia sa internă încetează să mai convingă, rescrierile românești nu fac dovada unei subversiuni la adresa textului sursă. Dimpotrivă, apelul la un model din literatura universală, microlecturile aplicate acestuia și dezvoltarea latențelor sale textuale reprezintă, în cazul rescrierilor românești, un detur necesar, o distragere a cenzurii, pentru a lansa, prin ricoșeu,

o lovitură la adresa ideologiei comuniste. Așadar, forța subversivă a rescrierilor românești nu își găsește resorturile în discreditarea textului sursă, ci în subminarea constantă a utopiei comuniste.

Mai mult, dacă în cazul rescrierilor feministe sau post-coloniale demersul critic vizează, în special, restructurarea conținutului și corectarea reprezentărilor ficționale pe care astfel de comunități le-au înregistrat în operele canonice ale ordinii dominante, pentru o literatură precum cea românească, din perioada confruntării cu constrângerile impuse de regimul dictatorial, conotarea unei formule literare cu însemnele criticii socio-politice s-a dovedit a fi un mijloc mai eficient de perturbare a ideologiei comuniste. Spre deosebire de conținutul unei opere, strict monitorizat de cenzură, formula literară care articulează o lume ficțională înșeală mai ușor vigilența unui ochi antrenat să urmărească doar *ce se spune*. Relațiile hipertextuale pe care însăși forma literară le întreține scapa unei asemenea priviri care, ca într-o iluzie optică, nu sesizează că locul camuflajului îl constituie tocmai cel mai vizibil punct. Plasat într-o asemenea rețea a interacțiunilor și influențelor mutuale, codul literar, prin formele și convențiile sale, se încarcă de valențe ideologice, făcând dovada existenței unor adevărate politici ale formulelor sale literare. Nu doar conținutul poate fi subversiv la adresa unei ordini (literare, sociale, politice etc.), ci însăși o formulă literară care, asemenea memoriei metalelor, teoretizată în științele naturale, reține trăsăturile celor mai celebre exemple care i-au ilustrat vreodată ansamblul de mijloace și procedee, ajungând să fie redefinită ca sumă a acestora.

Corpusul de texte care a susținut această argumentație a fost constituit din următoarele opere literare: **Gulliver în țara mincinoșilor** de Ion Eremia (rescriere a *Călătoriilor lui Gulliver* de Jonathan Swift); **Redingota** de Mircea Horia Simionescu (rescriere a *Morții la Veneția* de Thomas Mann); **Educație târzie** de Mihai Zamfir (rescriere a *Educației sentimentale* de Gustave Flaubert); **Pupa russa** de Gheorghe Crăciun (rescriere a *Doamnei Bovary* de Gustave Flaubert); **Domnul K. eliberat** de Matei Vișniec (rescriere a *Procesului* de Franz Kafka).

Finalul acestui demers de cercetare asupra rescrierii nu echivalează cu un moment de închidere sau epuizare a subiectului căci se întrevăd noi posibilități de continuare a studiului, întreținute de existența aceluiași tip de rescriere și în literaturile celorlalte state din fostul lagăr comunist.